

ՄԻՔԱՅԵԼ Ծ. ՎՐԴ. ԱԶԱՊԱՀՅԱՆ

ՄԵԾԻ ՊԱՀՈՅ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀԻՄՔԸ

Մեծի Պահոց շրջանը, իր այսօրվա վիճակով, արդյունք է երկար և խորապես բարդ պատմական զարգացման, որի ոչ բոլոր բնագավառներն են համապատասխան կերպով ուսումնասիրված: Մի շարք հարցեր դեռևս անպատասխան են մնում, և բավական հետազոտական աշխատանքի կարիք կա ոչ միայն երկրորդական մանրամասնություններին մարզում, այլև հիմնական հարցերի վերաբերյալ: Մենք փորձելու ենք ընդամենը համառոտ կերպով ուրվագծել եղած վկայություններն ու հետազոտությունները՝ իրենց էական գծերի մեջ:

Բոլոր հիմքերը կան կարծելու, որ Բ դարի կեսին Եկեղեցուն ծանոթ էր միայն մի շատ կարճ պահեցողության շրջան, որ նախորդում էր ամենամյա Ջատկական տոնին: Սակայն վկայություններ կան, որ անգամ այս պահեցողության շրջանը տարբեր վայրերում անցկացվում էր տարբեր կերպ:

Խոսելով Ջատկական վեհի¹ մասին՝ Ս. Իրենեոս (Երանոս) Լուզդոնացին (մոտ 130–200) գրում է, որ վեհը «ոչ միայն օրվա վերաբերյալ էր, այլև պահեցողության իրական բնույթի մասին, քանզի ոմանք կարծում են, որ պետք է պահել մեկ օր, ուրիշներ՝ երկու, այլ՝ նույնիսկ ավելի. ոմանք իրենց օրը քառասուն ժամ են հաշվում՝ ցերեկ ու գիշեր: Եվ կիրառության այսպիսի զանազանությունը չի սկսել մեր օրոք, այլ շատ ավելի վաղ՝ մեր նախորդների օրոք»²:

Տերտուլիանոսը (մոտ 160–225) վկայում է, որ ինքը տեղյակ է ընդամենը այն պահին, որ ձգվում էր Ավագ Ուրբաթից մինչև Ջատիկ³: Նույնն է վկայում նաև Հիպոլիտոս Հռոմեացին (մոտ 170–236)⁴:

Սակայն Գ. դարի կեսերից մենք արդեն տեսնում ենք, որ այս զատկական պահը (առնվազն որոշ շրջաններում) ձգվում էր մեկ

¹ Գրիստոնեական Եկեղեցու դիմագրաված առաջին վեհերից մեկը, որ վերաբերում էր Ջատիկը հրեաների հետ (ճիսամի 14–ին) կամ առանձին առնելուն: Իրենեոսն այս հարցում հակված էր ազատ ընտրության իրավունքի կողմը:

² Մեջբերված Եվսեբիոսի կողմից՝ Եկեղեցական պատմություն, Ծ 24:

³ Պահեցողության մասին, Բ 13–14, Ազոթի մասին, ԺԸ, տե՛ս նաև Մկրտության մասին, ԺԹ:

⁴ Առաքելական Ավանդություն, Բ, 20, 21:

շարութ (այսօրվա «Ավագ Շաբաթը»): Այսպես, ասորական «Առաքելական Ուսուցման» (Didascalia Apostolorum) (Գ դարի կես) մեջ մենք կարողում ենք. «...ուստի դու Զատկի օրերին պետք է պահես շաբաթվա երկրորդ օրից (այսինքն՝ երկուշաբթի օրվանից) և պետք է դիմանաս միայն հացով և աղով և ջրով մինչև հինգերորդ օրվա (այսինքն՝ հինգշաբթի) իններորդ ժամը... Սակայն ուրբաթ և շաբաթ օրերին պահիր ամբողջությամբ և ոչինչ մի ճաշակիր»⁵:

Գրեթե նույն ժամանակ Դիոնիսիոս Ալեքսանդրացին (մահ. 264) Բասիլիդեսին ուղղված իր նամակում կրկին խոսում է մեկշաբաթյա պահեցողության մասին⁶:

Երեք ֆառորդ դար հետո մենք ունենք արդեն առաջին վկայությունը ֆառասնօրյա պահեցողության մասին՝ Նիկիայի ժողովի (325) և Կոնստանտինոպոլի ժողովի (381) տարածվածությամբ, որ այն արդեն ծանոթ էր և ոչ թե արմատական նորամուծություն:

Ե՛րբ, որտե՞ղ և ինչպե՞ս գատկական պահել երկու կամ վեց օրից վերանց ֆառասնօրյա պահեցողության: Սրանք հարցեր են, որոնց ժամանակակից ծիսագետները տալիս են երկու տարբեր պատասխաններ:

Ոմանք կարծիքով Մեծ Պահել վերոհիշյալ գատկական պահի և սկզբում գատկական շրջանից անկախ ու Իր Մկրտությունից հետո անապատում Քրիստոսի պահեցողությունը հիշատակող մեկ այլ պահի «միաձուլման» արդյունք է: Երկրորդ պահել կապված չէր Զատկի հետ, այլ Աստվածահայտության տոնի, և սկսվում էր հունվարի 7-ին: Երկուսի միաձուլումը տեղի է ունեցել երախայից դրության և նրանց Զատկից առաջ Մկրտության նախապատրաստելու կիրառության ազդեցության ներքո: Այս տեսակետը պաշտպանել են այնպիսի հայտնի ծիսագետներ, ինչպիսիք են Ա. Բաումշտարկը⁷ և Յ. Դանիելուն⁸:

Միսագիտության պատմության մյուս մասնագետներն այն կարծիքին են, թե ֆառասուն օրերը արդյունք են գատկական պահի հարաճուն մեծացման և ծագել են երախայից դրության իրականությունից⁹:

Այս երկու կարծիքն էլ մնում են վարկածի սահմաններում, մինչ փաստն այն է, որ Դ և Ե դարերում Քառասնօրյա պահին արդեն հաստատված և ընդունված իրողություն էր ողջ Տիեզերական եկեղեցում: Սակայն Ե դարում հանդես են գալիս Քառասնօրյա պահեցողության

⁵ R. H. Connolly, *Didascalia Apostolorum*, Oxford, 1929, էջ 189:

⁶ Migne, *Patrologia Graeca*, X, 1277.

⁷ A. Baumstark, *Liturgie Comparée*, 208.

⁸ J. Daniélou, *Le Symbolisme des Quarante Jours*, La Maison Dieu, 31 (1932), 19.

⁹ A. McArthur, *The Evolution of the Christian Year*, London, 1953, 114; G. Dix, *The Shape of the Liturgy*, London, 1945, 354-355.

կիրառության մեծ զանազանություններ, որոնց մասին խոսում են Սուրաանես (մոտ 380-450) ու Սոզոմենոսը (Ե դար):

«Ջատկին նախորդող պահքը, - գրում է Սուրատեսը,- տարբեր տեղերում տարբեր ձևով է կատարվում: Հոռմում առանց ընդհատման երեք շաբաթ են պահում՝ բացի շաբաթ և Տերունական օրերից, մինչ Իլլիրիկիայում, Հունաստանում և Ալեքսանդրիայում Ջատկից առաջ վեց շաբաթ են պահում, և այն կոչվում է Քառասնորդաց. և դեռ ոմանք պահել են սկսում տոնից յոթ շաբաթ առաջ»¹⁰:

Սուրատեսի կրտսեր ժամանակակից Սոզոմենոսը կրկնում է նույն տեղեկությունը. «Ջատկին նախորդող, այսպես կոչված, Քառասնորդացը երբ ժողովուրդը պահում է, ոմանք սկսում են վեց շաբաթ առաջ, ինչպես Իլլիրիկիան և Արևմուտքում, Լիբիայում, Եգիպտոսում ու Պաղեստինում բնակվող քրիստոնյաները, իսկ ուրիշներ՝ յոթ շաբաթ, ինչպես Կ. Պոլսի և իր շրջակայքի բնակիչները... Այս վեց կամ տվելի շաբաթների ընթացքում ոմանք պահում են երեք շաբաթ ընդմիջումներով, ոմանք՝ երեք ամբողջական շաբաթներ նախքան տոնը, և ոմանք (ինչպես մոնտանականները)՝ միայն երկու շաբաթ»¹¹:

Պարզ է, որ այս տարբերություններն ինքնին արդյունք էին «ֆառասուն օրերի» հասկացության նկատմամբ զանազանվող ըմբռնումների: Արդյո՞ք դրանք ընդգրկում էին Ավագ Շաբաթը, որն, ինչպես մենք տեսանք, գոյություն ուներ նախքան ֆառասուն օրերի ի հայտ գալը. արդյո՞ք այդ ֆառասուն օրերի մեջ էին մտնում շաբաթ և կիրակի օրերը, որոնք ավանդությունն անվերապահ կերպով համարում էր ուտիֆի օրեր:

Դ Դարի վերջին երուսաղեմում, համաձայն հայտնի «Եթերիայի ուխտագնացության» (ԻԷ 1), Պահքն ընդգրկում էր Ավագ Շաբաթը, սակայն բաց էր թողնում շաբաթ և կիրակի օրերը: Այսպիսով, Պահքը բաղկացած էր ութ շաբաթից, որոնցից յուրաքանչյուրն իր մեջ ներառում էր հնգօրյա պահեցողություն, որով պահեցողության օրերը ճշգրիտ կերպով հավասարվում էին ֆառասուն օրվա: Ուրեմն երուսաղեմում «Քառասնորդացը» հասկացվում էր ուղղակի ճշգրիտ ֆառասուն օրերի պահեցողության իմաստով:

Այս կիրառությունը Ս. Եպիփան Կիպրացին (315-403) ներմուծեց Կիպրոս, իսկ Ս. Հովհան Ոսկեբերանը (347-407)՝ Անտիոք (387-ին)¹²:

Սակայն Կ. Պոլսում, ինչպես նաև Եգիպտոսում և Արևմուտքում, «Քառասնորդացը» հիմնականում նշանակում էր նախապատրաստության մի շրջան, երբ պահեցողության օրեր էին շաբաթվա հինգ օրերը.

¹⁰ Սուրատես, Եկեղեցական Պատմություն, Ե 22:

¹¹ Սոզոմենոս, Եկեղեցական Պատմություն, Է 19:

¹² A. Schmemann, Great Lent, New-York, 1974, 136.

իսկ մյուս երկու օրերը (թեև մաս էին կազմում Քառասներդասին) պահեցողությունից ազատ օրեր էին: Այս իրողության արտահայտությունն է համարվում այն երևույթը, որով Ս. Աթանասը իր 330-ի «Զատկական նամակում» խոսում է Քառասներդասի «ժամանակի» և Ավագ Շաբաթվա «պահի» մասին:

Ուստի Կ. Պոլսում «Քառասներդասն» ընդգրկում էր շաբաթ և կիրակի օրերը, սակայն բացառում էր ոչ միայն Ավագ Շաբաթը, այլև Ղազարու Հարությունը և Մաղկազարդը: Մինչ Արևմուտքում և Եգիպտոսում Քառասներդասը ընդգրկում էր նաև շաբաթ ու կիրակի օրերը և Ավագ Շաբաթը, որի պատճառով պահեցողության շրջանն ավելի կարճ էր ստացվում:

Այս տարբերություններն անկասկած պատճառ դարձան ուժեղ հակամարտությունների ու վեճերի, որոնք շարունակվեցին հաջորդ դարերի ընթացքում: Ծավալված վեճերի ու հակամարտությունների բովում էր ծնունդ առնելու Հայ եկեղեցու ուրույն տեսակետը և մոտեցումը Մեծի Պահոց ինչպես ժամանակի, այնպես էլ ընթացքի մասին: Սա արդեն ավելի լուրջ ֆննդության և ավելի ընդգրկուն ուսումնասիրության կարիք ունի, որն առայժմ դուրս է մեր նպատակից: